

Tömöry Miklós

„Ipar kodjatok egyyek lenni!” Versengő iparegyletek Újvidéken 1860 és 1872 között

A tanulmányban Újvidék szabad királyi város céhes kisipara újjászervezésének egy fejezetével foglalkozom az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején. Ebben az időszakban már érvényben volt a Habsburg Birodalom cisz- és transz-lajtániai területeinek nagy részére érvényes, 1859-ben kiadott iparrendtartás. A szabályozás értelmében a rendi városi társadalom gazdaságának alapjául szolgáló céhek (*Zünfte, Innungen, cechovi*) ugyan névleg fennmaradtak, miközben jogszabály írta elő ipartársaságok (*Genossenschaften*) szervezését.¹ Az 1860-as évek gyakorlata ugyanakkor a legtöbb magyarországi városban, így Újvidéken is felelős volt – a céhes keretek már kiüresedtek, ipartársaságok sok esetben viszont még csak névleg jöttek létre, és sok iparúzó semmilyen szervezetnek nem volt tagja.

Ebben az átmeneti helyzetben Újvidéken két egyesület is célul tűzte ki a városi iparos réteg megszervezését, helyzetének javítását; az 1860-ban bejelentett, majd működését 1865-ben megkezdő *Neusatzer Gewerbeverein* (Újvidéki Iparegylet; a továbbiakban *Gewerbeverein*), valamint az 1867-ben kérelmezett és 1869-ben jóváhagyott *Srpsko društvo za radinost* (Szerb Iparegylet; a továbbiakban *Društvo*). Ekkor még egyik szervezet esetében sem beszélhetünk a szó modern értelmében vett érdekvédelmi, önszegélyező vagy minőségbiztosítási feladatokat ellátó egyesületekről, ezek sokkal inkább a már létező művelődési intézményekhez sok szálon kötődő olvasó- és önképzőkörökként jellemezhetők. A két, egymás riválisává váló szerveződés létrejötte előrevetítette az újvidéki iparostársadalom nemzeti alapon történő kettéválását 1872-ben, amikor mind a *Gewerbeverein*, mind az 1870-ben alapított *Zadruga Srba zanatlija* (Szerb Kisiparosok Egyesülete, a továbbiakban *Zadruga*) az új ipartörvény értelmében a céhek helyére lépő, önkéntes tagságú szervezetté, ipartársulattá alakult.

A továbbiakban e három egyesület létrehozásának körülményeit és az újvidéki kisiparhoz kötődő diskurzusokat elemzem. Arra keresem a választ, hogy milyen, az iparos réteggel kapcsolatos elemzések, víziók láttak napvilágot az 1860-as évek változó gazdasági-társadalmi viszonyai között. Szeretném megvizsgálni, hogy miként kapcsolódnak e versengő gazdaságfejlesztési elképzelések a többnemzetiségű, nemzeti konfliktusokkal terhelt város társadalmának poli-

¹ Rózsa 1979: 146–148.

tikai mozgalmához, polgárosodás-koncepcióihoz. Milyen értelemben beszéltek az iparostársadalom (vagy akár a városi polgárság) válságáról, és milyen szerepet szántak a megalapítandó egyesületeknek? Ki beszélt a városi iparosok nevében? Hogyan igyekezett a városi elit, illetve a nemzeti értelmiség befolyásolni, saját értékrendje, céljai szerint formálni a városi iparosokat?² Miként jelentek meg az újvidéki iparosokhoz kötődő múlt-, jelen- és jövőképek az egyesületek munkájában és általában a helyi nyilvánosságban? E kérdések megválaszolásához első-sorban a helyi sajtó tudósításaira támaszkodom; az Ignaz Fuchs városi nyomdász – a Gewerbeverein titkára – által kiadott és szerkesztett, német nyelvű *Neusatzter Lokalbblatt* vonatkozó, fennmaradt számaira, valamint a Društvo hivatalos orgánnumaként megjelölt, 1866-ban Pesten alapított, majd az 1867-es magisztrátusi választási küzdelmek miatt Újvidékre költöztetett, Miletic által tulajdonolt és részben szerkesztett *Zastava* politikai lapra. Emellett természetesen használok a kifejezetten a szerb iparral és munkásüggyel foglalkozó lapokat; a Zadruga hivatalos újságjaként megjelenő *Glas Zanatliját*, valamint a belgrádi Svetozar Marković szocialista irányvonalát követő *Radnik (Radenik)* lapot.³ E forrásokat egészítik ki az egyletek alapszabályai, elszámolásai, brosúrái és egyéb kisnyomtatványai, melyek az újvidéki Matica Srpska Könyvtárában maradtak fenn, valamint az Újvidék Város Történeti Levéltárában őrzött magisztrátusi fondok.

CÉHRENDSZER ÉS A POLGÁROSODÁS KÉT PROGRAMJA ÚJVIDÉKEN

A péterváradai erőddel szemközt fekvő, a 17. és 18. században több migrációs hullám által benépesített mezőváros 1748-ban, Mária Teréziától kapott szabad királyi városi címet. A gyorsan fejlődő település etnikai és vallási szempontból igen sokszínű volt, melyben az ortodox szerb és német ajkú katolikus népelem dominált.⁴ A település hamarosan fontos kereskedelmi és kézművesközponttá vált. A legtöbb céhes kiváltságlevél Mária Terézia céhszabályozásának időszakából (az 1760-as évekből), valamint az 1820 és 1840 közötti évtizedekből maradt fenn.⁵ Érdujhelyi Menyhért Újvidék történetéről írott, 1894-ben megjelent monográfiájában már-már idillikus képet fest a régi céhrendszeréről, valamint a vallás- és etnikumközi viszonyokról. Egyes céhek (cipészek, kalaposok, halászok, kesztyűkészítők, borbélyok, mészárosok, építők, kőművesek, ácsok, lakatosok, sebészek) német, illetve katolikus, míg mások (csizmadiák, szűcsök, szűrszabók, aranyművesek, kötelesek, papuczosok, rézművesek) szerb többséggel bírtak. A többségtől függően használtak német vagy szerb nyelvet, választottak pravoszláv vagy kato-

² Lásd például: Tóth 2018: 6.

³ A szerb sajtó esetében az eredeti, Julianus-naptár szerinti datálást hivatkozom.

⁴ A város 1848-as ágyúzása előtt a településen 9050 ortodox szerb, 5555 katolikus, 1320 zsidó, 1300 (magyar) református, 650 (többnyire szlovák) evangélikus, 223 (ruszin) görögkatolikus és 30 örmény katolikus lakos élt. Érdujhelyi 1894: 206–238.

⁵ Éri–Nagy–Nagybákay 1976: 3–5.

likus védőszenetet, és vettek részt a patrónushoz kötődő egyházi ünnepélyeken és körmeneteken. Egyes, vegyes tagságú céheknél előfordult, hogy a céhmester és atyamester posztját felváltva foglalták el nem szerbek és szerbek.⁶

A város és lakóinak életében drámai fordulópontot jelentett az 1848–1849-es magyar szabadságharc, valamint az ezzel szemben kibontakozó szerb felkelés, melynek központja az Újvidéktől mintegy tíz kilométerre fekvő Karlócán volt. A várost (illetve Jelačić horvát bánnak a településről támadó csapatait) 1849 júniusában ágyúval támadta meg a péterváradí erőd magyar kormányzathoz hű helyőrsége, melynek során az épületek többsége leégett, a város elnéptelenedett. Az 1850-es években ugyan Újvidék egy állami hitelnek köszönhetően újjáépült romjaiból, ugyanakkor – Érdujhelyi szavaival szólva – elveszett a város lakosai közötti „régí jó bizalom és összetartás”.⁷ Az 1850-es és különösen az 1860-as évektől kezdve Újvidék közléte polarizálódott, egymással versengő politikai, oktatási és kulturális egyesületek alakultak, melyek tevékenységei az újvidéki polgárosodás két, egymással versengő programját rajzolták ki.

Az ötvenes évek elején újra megnyitotta kapuit a szerb ortodox gimnázium, mely állami támogatással 1865-től főgimnáziummá alakult. Még 1851-ben Szentendréről Újvidékre helyezték Platon Atanacković ortodox püspököt, aki egyházvezetői szerepén messze túllépve a városi szerb kultúra fő támogatójává vált. A városi szerb polgárosodás másik kulcsszereplője Svetozar Miletić ügyvéd volt, akit 1861-ben és 1867-ben is Újvidék polgármesterének választottak. Miletić és köre törekvései arra irányultak, hogy a városba koncentrálja a nem egyházi szerb művelődési és politikai intézményeket. A *Matica srpska* irodalmi és tudományos egyesület Újvidékre költözését annak közgyűlése már 1851-ben elfogadta, azt hosszas huzavona után a Helytartótanács 1864-ben engedélyezte. 1860-ban újra megkezdte működését az 1845-ben alapított Szerb Olvasókör, 1861-ben a városi szerb színtársulat Szerb Nemzeti Színházzá alakult.⁸ Hála a Platon püspök által megvásárolt nyomdának, a város a szerb nyelvű periodika- és könyvkiadás központjává is vált. Ezek az intézmények és a városban rendezett reprezentatív összejövetelek Újvidéket a szerb kultúra, valamint a szerb liberális politika központjává, a Karlóca-központú konzervatív egyházi elit, sőt a neoabszolutista Szerbia egyfajta ellenpólusává emelték. A városi szerb művelődés és politikai tevékenység hatása tehát messze túlmutatott a város és a régió határain, a „Szerb Athén” képe máig meghatározza a város önreprezentációját.

Az 1848 után nemzeti alapon elkülönülő szerb intézmények mellett a nem szerb polgárság is megszervezte saját polgári egyleteit. A városi elit e csoportja etnikai hovatartozása szerint elsősorban német, kisebb részben magyar, szlovák, ruszin („orosz”) és örmény volt. A politikai és kulturális életet domináló római katolikusok mellett számos kisebb egyházi közösség tagjai is szerepet kaptak; zsidók, reformátusok, evangélikusok, görög- és örmény katolikusok. A nem szerb

⁶ Érdujhelyi 1894: 287.

⁷ Érdujhelyi 1894: 410.

⁸ Srbulović 2000: 321–326.

városi nyilvánosság nyelve a vizsgált időszakban túlnyomó részben német volt, bár a kiegyezés után az államigazgatás mellett a művelődés területén is egyre nagyobb szerepet kapott a magyar. A nem szerb városi kultúrában is nagy szerepet játszott a színház; a Szerb Nemzeti Színház a hatvanas években egy színpadon osztozott a német és magyar nyelvű színtársulatokkal. A német ajkú polgárok dominanciája jellemezte a lövöldét, a lövészegegyületet és a dalárdát.⁹ A Duna túloldalán, a pétervárad-i erődben állomásozó katonaság is tevékenyen részt vett a város társadalmi életében. Az általuk rendezett, német nyelvű, sokszor katolikus ünnepekhez kötődő eseményekről – a hajóhíd ünnepélyes megnyitásáról, az ezredzenekar fellépéseiről – elsősorban a német sajtó számolt be.¹⁰ 1857-ben megalakult a német alreáliskola, egy (immár magyar nyelvű) gimnázium létrehozására azonban csak a kiegyezés után, 1873-ban került sor. 1857-től *Neusatzer Kreisblatt*, majd *Neusatzer Lokalblatt*, utóbb *Bacskaer Bote* címmel jelent meg Ignaz Fuchs hetilapja, mely – ellentétben a szerbség egészét célzó szerb periodikákkal – kifejezetten a városi és regionális közéletre koncentrált. A kiegyezést követően, az 1860-as, 1870-es évek fordulójától a város német ajkú polgárainak körében is megerősödött a magyar államhoz tartozás tudata, a magyar identitás. Erre utalnak egyes egyesületek (megváltoztatott) nevei (*Erster Ungarischer Vorschützenverein*, *Újvidéki Dalárda*), valamint a *Bacskaer Bot*-ban a hetvenes évek elejétől magyar nyelven megjelenő és magyar nemzeti tematikájú cikkek is.¹¹

Láthattuk tehát, miként bontakozott ki a polgárosodás két programja a valósi és etnikai szempontból megosztott Újvidéken. E programok nemcsak a kultúra, művelődés és oktatás terén mutatkoztak meg, hanem alapvetően befolyásolták a helyi kisiparosok önszerveződését is. Mint a következőben részletesen bemutatom, az iparegyletek alapításában részt vevő magisztrátusi tagok, iparosok és értelmiségiek a céhrendszer és általában a kézművesipar válságával indokolták az önszerveződés fontosságát. Valójában két válságdiskurzusról beszélhetünk, hiszen míg a szerb nemzeti mozgalom tagjai a szerb kisiparosok hanyatlását, az „idegen” gazdasági szereplők térnyerését kárhóztatták, addig a *Gewerbeverein* alakításában résztvevők – a történész Érdujhelyihez hasonlóan – az iparostársadalom egészének hanyatlásáról, a kézművesek ellenségeskedéseiről beszéltek. Érdemes ugyanakkor feltennünk a kérdést: milyen állapotban volt Újvidék gazdasága a forradalom után, mi rejlik a válságnarratívák mögött? E kérdés megválaszolásához Érdujhelyi mellett Vasa Stajić, az Újvidék várostörténetét, valamint a szerb nemzeti mozgalmat kutató történész Újvidék iparáról szóló, 1941-ben megjelent munkája nyújt támpontokat.¹²

A romjaiból újjáépülő városban az ötvenes évek elején nem működtek céhek, komoly problémát jelentett a minőségbiztosítás, a kontárok kiszűrése. A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság 1851-es rendelete nyomán a magisztrátus által

⁹ *Neusatzer Lokalblatt* 1862. április 19.

¹⁰ *Neusatzer Lokalblatt* 1865. április 1.

¹¹ Ózer 2008: 13–15.

¹² Stajić 1941.

kinevezett biztosok felügyelete alatt újjáalakították a forradalom előtt működő szerveződéseket. Rövid idő alatt az 1848-as állapotnál több céh is alakult, ami elsősorban az új szakmák és termékek iránti megnövekedett kereslettel magyarázható. A kézművesipar ismét céhekbe tömörülő szereplői számára az 1859-től lehetővé váló szabad iparüzés egyszerre jelent meg lehetőségként és a felvevőpiac elvesztésének komoly egzisztenciális fenyegetéseként.¹³ Az 1860-as évekre megfordult a trend: a funkciójukat elvesztett céhek stagnáltak, vagy már csak papíron léteztek. Ugyanakkor Újvidéken a *Gründerzeit* folyamán sem indult meg jelentős ipari áruterelés.¹⁴ A továbbiakban tárgyalt válságdiskurzusok és a hozzájuk kapcsolódó önszerveződési modellek az átalakuló gazdaság szerkezetben sérülékennyé váló kézművesipart kívánták fejleszteni, versenyképessé tenni (például az anyagbeszerzés és a szakképzés közös megszervezésével). A szakmák szerint elkülönülő, a vallási-etnikai csoportokhoz lazábban kapcsolódó céheket felváltó, a kézműveseket (is) képviselni kívánó egyletek immár a városi politikát meghatározó nemzeti törésvonalak mentén jöttek létre.

VÁLSÁGDISKURZUSOK ÉS AZ ELSŐ IPAREGYLET-ALAPÍTÁSI KÍSÉRLETEK

A város gazdasági élete – mint azt a fenti áttekintésből láthattuk – ugyan tükrözte a vallási-etnikai csoportok jelenlétét, ugyanakkor a különböző céhszervezetek népcsoportok szerint nem váltak el élesen. Habár Érdujhelyi 1848 után megromlott bizalomról beszél, az ötvenes években alapított céhtestületek közül számos szervezet egybefogott „szerb” és „nem szerb” szakmákat is.¹⁵ Az 1860-as években a fejlődő városban felmerült a gazdaságszervezet modernizálásának, a társadalmi önszerveződésnek az igénye. 1865-ben hozták létre az első fontos intézményt, az Újvidéki Takarékpénztárat (*Neusatzter Sparcassa, Novosadska štedionica*), melynek az vezetésében a szerb és a német ajkú elit is képviseltette magát, sőt Platon ortodox püspök vállalta el az elnökséget.¹⁶ Ugyanebben az évben alakult meg a bécsi *Beamtenverein* újvidéki szervezete, mely egyesület kifejezetten ösztönözte az iparosok önszerveződését.¹⁷ Szintén az év első felében kezdődött meg a tűzoltó-egyesület előkészítése, melyben biztosítótársaságok és helyi iparosok is részt vettek.¹⁸ Az újvidéki iparosok helyzetét és a lehetséges megoldásokat elemző első programadó cikk április 15-én jelent meg a *Lokalblatt*-ban („*Über Innungs-Verhältnisse in Neusatz*”), majd számos további követte. A szerkesztő megállapította, hogy az iparrendtartást a dél-bácskai városban nem sikerült

¹³ Stajić 1941: 232–236.

¹⁴ Stajić 1941: 255.

¹⁵ IANS F1 745/1860 1192.

¹⁶ *Neusatzter Lokalblatt* 1865. február 18.

¹⁷ *Neusatzter Lokalblatt* 1865. január 14.

¹⁸ *Neusatzter Lokalblatt* 1865. január 21.

érvényre juttatni. Ugyan 1860-ban próbáltak „Genossenschaftokat” összehívni, azonban ezek nem vagy csak névleg jöttek létre; egyes szakmák esetében egyáltalán nem működtek, másoknál jobb híján a régi céhkényszert alkalmazták. A mester- és segédársadalom szélsőségesen széttagolt volt, körülbelül a felük egyáltalán nem volt tagja szerveződéseknek.¹⁹ Egy olvasói levél szerint különösen rossz volt a helyzet a (katolikus) kereskedők esetében, akik még az úrnapi körmeneten sem tudták a szakmát méltóan képviselni – ez nem is csoda, hiszen már hat éve nem foglalkozott a testület számvitellel.²⁰ Holott jó példa is volt a közelben: az eszéki iparosok például sikerrel szerepeltek a kölni és zágrábi kiállításokon.²¹ A város ipari és kereskedelmi bajaira, a növekvő belső és külső konkurenciára, az „erkölcstelen” gyakorlatokra, a kishitűségre megoldásként e cikkek az önszerveződést javasolták. A szervezés első lépéseit mintegy kétszáz városi iparos már 1860-ban megtette, amikor elküldték a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság illetékes szerveinek a tervezett iparegylet alapító okiratát, mely 1865 októberében (immár Budán) került jóváhagyásra.²² Így új lendületet kapott a testület szervezése, melynek szervezőbizottsága a városra és környékére kiterjedő „társadalmi” és „ipari” tevékenységi köröket jelölt ki; kiemelték az oktatást-képzést és a rászoruló iparosok támogatását, melyhez képest a szórakozásnak alárendelt szerepet szántak – később mégis ez utóbbi lett az egylet fő profilja,²³ Érdujhelyi szerint egyfajta iparos olvasókör vált belőle.²⁴ Miután az adminisztratív akadályok elhárultak, az egyesület november elsején megtartotta alakuló közgyűlését a Zöld Koszorú fogadótermében. Az eseményen a magisztrátus részéről részt vett Peák Béla, magyarul elmondott beszédének fordítását a *Lokalblatt* közölte.

„Uraim! Egyletüket a magyar nyelvben »ipar egyletnek« nevezik; ezt a kifejezést azonban én szabadon, azonban nézetem szerint nem helytelenül egy rövidítésként értelmezem; »ipar kodjatosk egygek lennii«. Igen, Uraim, iparkodjanak egygek lenni; ez legyen jelszavuk, melyet tartsanak mindig a szemük előtt és a szívükben, így bizvást remélhetik, hogy Önök elérik a nemes célt és az egylet terjed és felvirágzik.”²⁵

Peák beszéde arra a törekvésre mutat, hogy az iparegyletet, illetve általában a városi polgárságot etnikumok és felekezetek felett, lokális-regionális alapon szervezzék meg. Az egyletalapítás idejéről rendelkezésünkre álló adatok szerint ezt csak részben sikerült elérniük; habár a bizottságok tagjai között találunk szerb iparosokat, a szűk vezetőség németekből és magyarokból (Carl Grotzinger elnök, Molnár György elnökhelyettes és Ignaz Fuchs titkár) állt, hivatalos

¹⁹ *Neusatzer Lokalblatt* 1865. április 15.

²⁰ *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote* 1865. június 24.

²¹ *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote* 1865. július 22.

²² IANS F.1 4076/1865 P 676 és F.1 75/1866 T 703.

²³ *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote* 1865. október 28.

²⁴ Érdujhelyi 1894: 414.

²⁵ *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote* 1865. november 4.

nyelve a német volt.²⁶ A német, illetve katolikus dominanciát, az egyesület „idegenségét” utóbb a szerb liberális mozgalom fel is hánytorgatta a Društvo megszervezésekor.

Míg a Gewerbeverein alapítása a provizórium idején zajlott, addig a szerb iparosegyletet a kiegyezést közvetlenül megelőző időszakban kezdték szervezni, s a jóváhagyott alapító okirat alapján Svetozar Miletić viharos polgármestersége és fel-függesztése után, 1869 tavaszán kezdte meg tevékenységét, mely időszakra országos és helyi szinten is drasztikusan megromlottak a magyar–szerb viszonyok. A *Zastava* politikai lapban megjelentetett felhívás szerint az ötletet az Egyesült Szerb Ifjúság (*Ujedinjena omladina srpska*; a kortárs magyar nyilvánosságban, igen negatív felhanggal *Omladina*) mozgalom programja adta. Az Omladina 1866 augusztusában alakult meg Újvidéken mint a Szerbia, a Habsburg Birodalom és Európa más városaiban tanuló szerb diákegyletek és önképzőkörök ernyőszerkezete. A Monarchiában irodalmi egyletként jegyezték be, azonban tevékenysége ezen jóval túlmutatott. Miletićhez közel álló értelmiségiek – tisztviselők, jogászok, írók, költők – a *Burschenschaft*okhoz vagy Mazzini *Giovine Italiá*jához hasonló, határokon átnyúló, az egyházi autonómia intézményeinek keretein kívül álló politikai fórumot és mozgalmat kívántak teremteni. Az Omladina politikai, művészeti, társadalmi törekvéseinek közös jellemzője a régi formák elvetése, egyfajta nép (annak problémái, művészete, nyelve) felé fordulás, az idegen elemektől mentes szerb kultúra művelésének igénye. Kijelenthető, hogy a mozgalom a szerb polgárosodás egy programját kínálta, melynek intézményei hivatottak voltak a szerb társadalom egészét lefedni, s elsősorban nemzeti (és nem egyházi vagy városi) alapon szerveződtek.²⁷ Gazdasági és társadalmi szervezetek alapításának igénye már az Omladina újvidéki alakuló ülésén is felmerült 1866 augusztusában. Az alakuló nyilatkozat VI. pontjához fűzött kiegészítés szerint az ernyőszervezet tagjai városaikban külön-külön és együtt is foglalkoznak „esti iskolák, közgazdasági, szociális és takarékosági egyletek” szervezésével, valamint a „gimnasztika, személyi és anyagi biztonság, közérkölc, elméleti tudományok” kérdéseivel. Az Omladina ülésein résztvevők megállapították, hogy a szerb ipar széttagolt, a szerb munkások rossz erkölcsi és anyagi helyzetben vannak, ezért külön bizottság alakult a nép anyagi-társadalmi helyzetének felmérésére és javítására.²⁸

Az Omladina törekvéseinek szellemében a szervezet tagjai jelentették be 1867. január 8-án (a Julianus-naptár szerinti 1866. december 27-én) a Szerb Iparegylet szervezőbizottságának létrejöttét. Az egyesület deklarált célja a „mezőgazdaság, közgazdaság, kereskedelem és általában mindenféle ipar” pártolása és elsősorban a szerb munkások nevelése. A *Zastava* tudósításában kiemelte, hogy az egyesület által bérelt helyiség a bűzapiac közelében, Újvidék egyszerű szerb munkások által lakott részén van, akiknek most először nyílik lehetőségük a városbéli szerb kulturális életben való részvételre. A tudósítás ugyan kitért arra, hogy a létrejövő társa-

²⁶ *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote* 1865. november 4.

²⁷ Marković 2003.

²⁸ *Zastava* 1866. szeptember 3.

ság nem a Gewerbeverein ellen irányul, ugyanakkor élesen támadta ezt az intézményt. Ennek munkájában ugyanis a németül nem tudó szerb iparos népesség német nyelvtudás híján nem tudott részt venni. Sőt, a Gewerbeverein a városnak abban a részében volt, amelybe a szerb munkás „nem szeretne és nem is tudna” (!) eljutni.²⁹ A Gewerbeverein (és a német iparos réteget képviselő *Lokalblatt*) mellett a *Zastava* a Društvo korai tevékenysége kapcsán éles kirohanásokat intézett a konzervatív *Napredak* becsmérlő kommentárjai ellen is.³⁰

1867-ben még csak a Društvo szervezőbizottsága alakult meg, a Belügyminisztériumnak küldött alapszabály elfogadása két évig elhúzódott. Az egyesület néhány hónapig fellelőlegesen működött, egy kávéházi terem béreltek, ahová újságokat járatnak. Illetve egy úgynevezett *szélót* (fonót), egy, a szerbek hagyományait az erkölcsellenesnek tartott német bálokkal szemben reprezentálni hivatott műsoros összejevetelt rendeztek.³¹ Az adminisztratív eljárás elhúzódása és anyagi nehézségek miatt a szerb iparegylet szervezői kénytelenek voltak felfüggeszteni a tevékenységüket. A Društvo hivatalosan végül 1869 elején alakult meg; elnökké Stevan Pavlović ügyvédet, a *Zastava* szerkesztőjét, titkárnak pedig Aleksandar Sandić gimnáziumi tanárt választották meg.³² A következő években az újvidéki szerb iparegylet a Szerb Egyesült Ifjúság legaktívabb helyi szervezetévé vált, maga köré gyűjtve a városi ortodox gimnázium tanárait és diákságát, a szerb mozgalomhoz kötődő művészeket és polgárokat.

Az 1870-es évek elejére tehát immár megalakult két, helyi iparosokat tömöríteni hivatott egyesület. A Gewerbeverein és a Društvo megalapításakor kitűzött ambiciózus célokat nem, vagy csak részben tudták megvalósítani. 1871-ben Eugen Maniak titkár vont mérleget az immár hét éve működő Gewerbeverein működéséről; habár az egyesület aktívan és sokoldalúan részt vett a helyi közéletben – előadásokat szervezett, konzultációkat folytatott a kereskedelmi kamarával, tagjai aktívan közreműködtek a helyi dalárdában, valamint saját épülettel rendelkezett –, nem sikerült egyértelmű irányt szabni a működésének. Az egyesület székhelyét, „e palotaszzerű házat” nem használták ki eléggé, az itt található szakkönyvtárat nem látogatták művelődni vágyó iparosok, ritkák voltak az egyesületi összejevetek, a kezdeményezett vasárnapi iskola pedig megszűnt.³³ Hasonló problémákkal küszködött a rivális szerb egyesület is; a szintén saját egyesületi helyiséggel rendelkező Društvo sem tudta megszólítani a munkásokat, sőt, 1870-ben kevesebb tagja volt (238, ebből 32-en ráadásul nem fizettek tagdíjat), mint működésének első évében (251). Az ez évből származó beszámoló arra utal, hogy a székhely bérleti díjának, berendezésének költségei, valamint a tisztégvi-

²⁹ *Zastava* 1867. január 4. Sajnos eddig nem sikerült fellelnem a *Neusatzer Lokalblatt* 1867-es évfolyamát, így a Gewerbeverein és a Društvo rivalizálását csak a *Zastava* szemszögéből tudom bemutatni.

³⁰ *Zastava* 1867. július 7.

³¹ *Zastava* 1867. április 8.

³² *Zastava* 1869. december 25.

³³ Maniak 1871: 4.

selők bére mellett az egyesület a hozzá tartozó könyvtár gyűjteményének bővítésére, könyvekre és folyóiratokra költött – miközben a városban már 1861 óta (újra) működött szerb olvasókör.³⁴

Habár működésük első éveiben az első újvidéki „iparegyesületek” nem váltották be a hozzájuk fűződő – igen nagyra törő – reményeket, mégsem értékelhetjük kudarcként tevékenységüket. Mind a Društvo, mind a Gewerbeverein létrejött és kezdeti szárnypróbálgatásai vitát generáltak a helyi szerb és német nyelvű nyilvánosságban az iparostársadalom megszervezésének módjairól. Igen hamar felmerült a gondolat, hogy – e nehézkesen működő ernyőszervezetekből kiválva – a helyi gazdaság szereplőit segítő, egy-egy tevékenységre koncentrálni egyesületek jöjjenek létre. 1868-ban így pesti államtitkári jóváhagyással és biztatással alakult meg a helyi iparosok hitelezését megkönnyíteni hivatott Első Magyar Segélyegylet (*I. Ungarischer Vorschussverein*).³⁵ Két évvel később megkezdte működését a Duna túlsópartján fekvő szerémségi Fruška Gora (Tarcál-hegység) borait a Monarchia piacára juttató borkereskedelmi részvénytársaság (*Neusatzer Weinhandel-Actiengesellschaft*).³⁶ E két társaság nemcsak alapításuk kapcsán kötődött a Gewerbevereinhez, hanem közösen használták annak fent említett székházát is. Habár a szerb Društvo az első évben inkább kulturális egyesületként működött, számos társadalmi és gazdasági egyesület alapítását készítették elő; a városi takarékpénztár ellenében létrehozandó Szerb Népbank és a *Radnik* (Munkás) címmel tervezett lap ekkor nem indult el, ugyanakkor sikeres volt a „magyar” egyesülettel konkuráló szerb kölcsönös segélynyújtási egyesület alapítása.³⁷ Ezek a kezdeményezések immár nemcsak a városi népességet célozták, hanem nemzeti gazdasági egyesületekként kívánták összefogni a Bácska, Bánát és Szerémség (illetve a Határőrvidék) szerb iparosait és kereskedőit.

TÖREKVÉSEK AZ ÚJVIDÉKI IPAROSTÁRSADALOM ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE AZ ÚJ IPARTÖRVÉNY SZÜLETÉSEKOR

Az 1872 márciusában életbe lépő új ipartörvény új feltételeket teremtett az újvidéki iparosszervezetek számára. A teljes iparszabadságot korlátok nélkül biztosító jogszabály érvénybe lépése után három hónapos határidővel felszámolta a még működő céheket, további hat hónapig lehetővé téve a tagoknak, hogy az egykori céhvagyont megmentve, a földművelésügyi, ipari és kereskedelmi miniszter engedélyével ipartársulatot alapítsanak.³⁸ Ez az új helyzet az újvidéki iparegyesületeknek lehetőséget kínált tevékenységi körük és szervezeti felépítésük újragondolására – jogi értelemben az ipartársulattá alakulásra. Ugyanakkor lépéskényszerbe

³⁴ Popadić 1871.

³⁵ IANS F.1 pol 674/1868 109.

³⁶ *Neusatzer Lokalblatt und Bacskaer Bote* 1870. január 1.

³⁷ *Zastava* 1869. december 31.

³⁸ 1872. évi VIII. törvénycikk, IV. fejezet, 83. §.

is hozta őket; fontos feladatuk volt az új törvény ismertetése német és szerb nyelven, a céhtagok tájékoztatása (a céhvagyon felélésének megakadályozása), reflexálás az iparos réteg helyzetére (válságára) és egy kívánatosnak tartott jövőkép felvázolása. Az ipartörvény évében élénkebbé vált az iparegyletek közti rivalizálás, élesen elvált egymástól a két működési modell: a Gewerbeverein által kínált városi önszerveződés és a szerb nemzeti gazdaság szerves részeként fejlesztendő iparostársadalom modellje. Különös figyelmet érdemel a szerb nemzeti mozgalmon belül elváló liberális és szocialista irányzatok diskurzusa.

A Szerb Kisiparosok Egyesülete (*Zadruga Srba zanatljija*) megalapítására már 1870. június 17-én, a helyi szerb iparosok szervezőbizottsága kezdeményezésére sor került. A Društvo újvidéki székhelyén rendezett nagyszabású eseményre a Monarchia szerb lakta városaiból érkezett mintegy 200 iparos. A *Zastava* szerint az alakuló közgyűlés a botrányosnak, kaotikusnak leírt vármegyegyűlésekkel ellentétben a szerb iparosokhoz méltó példás rendben zajlott le, megválasztották a vezetőséget, melyben iparosok és a szerb nemzeti mozgalom prominens alakjai – Svetozar Miletić, Jovan Subotić író, jogász, Stevan Pavlović ügyvéd, Jovan Jovanović Zmaj költő – is helyet kaptak, az első elnök Marko Popović lett. A Zadruga céljaul tűzte ki az iparos „szerb testvérek” összefogását, az ipari és az anyagi viszonyok javításáért végzett közös munkát. Az egyesület tevékenységét az alapítók ki kívánták terjeszteni minden, jelentősebb számú szerb iparossal rendelkező városra. Az alakuló közgyűlésen elsősorban az egyletnek az illetékes pesti minisztériumhoz felterjesztendő alapszabályáról tanácskoztak. Már ekkor, a Zadruga egyik legfontosabb feladataként felmerült a célzott, egyes iparágakat fejlesztő szerb iparosképzés, a szegény sorsú segédekkel célzó ösztöndíjrendszer, mely hivatott lenne megállítani a „szerb” kisipar hanyatlását.³⁹ A Zadruga alapszabálya szerint létrehozott egy betegpénztárt, továbbá a területi szervezetek mellett a rokon szakmák képviselőit közös szervezeti egységekbe szervezte, és terveit közt szerepelt egy vasárnapi iskola létrehozása is. Az egyesület rendszeres közgyűléseinek helyszínéül Újvidéket jelölte meg. Az alapszabály minisztériumi jóváhagyása e szerb egylet esetében is elhúzódott. Habár a kormány nem foglalmazott meg elvi fenntartást a jóváhagyás ellen, többszöri, az újvidéki magisztrátuson keresztül Pestre juttatott kérelemre sem hagyta jóvá a Zadruga „hálózatot”, több városra kiterjedő szerb nemzeti intézményként történő bejegyzését.⁴⁰ Az egyesület a minisztériumi engedély hiányában (a végleges jóváhagyásra várva) is gyors növekedésnek indult. 1872-ben a kisiparosegylet immár tizenegy helyi szervezettel és összesen 562 egyesületi taggal rendelkezett, közülük 147-en voltak újvidéki iparosok.⁴¹ Az új ipartörvény évében különösen aktív volt a Zadruga; az Ország-

³⁹ *Zastava* 1870. május 31.

⁴⁰ Sandić 1873.

⁴¹ A Zadruga jelen volt továbbá a következő bánsági, bácskai és szerémségi településeken: Versec (105 fő), Szávaszentdemeter (67 fő), Ruma (Árpatarló; 56 fő), Zombor (39 fő), Nagybecskerek (35 fő), Nagykikinda (33 fő), Ürög (31 fő), Óbecse (30 fő), Sid (10 fő), Vukovár (9 fő). Godišnji izveštaj blagajnika Zadruga Srba zanatljija. *Glas Zanatljija* 1872. június 25. 39.

gos Magyar Iparegyesület mintájára újjászervezték az együletet, mely hetilapot indított *Glas Zanatlija* (Iparosok Hangja) címmel. Az Aleksandar Sandić által szerkesztett lap rendszeresen beszámolt az egyesület munkájáról, tájékoztatta iparos olvasóit az iparúzés új rendjéről, valamint hasznos gazdasági és kereskedelmi információkkal szolgált.

A Gewerbeverein átalakítása, ipartársulattá alakulása szintén 1872-ben zajlott le. Maniak titkár elképzelése nyomán a fő feladatainak megfelelően három szervezeti egység alkotta annak gerincét: az iparososztály, melyben az azonos szakterületen dolgozó iparosoknak nyolc szekciót alakítottak ki; egy önkéntes betegpénztár; valamint egy szakmai utánpótlással, segédképzéssel foglalkozó intézmény (*Gehilfenhaus*).⁴² Kijelenthető tehát, hogy mindkét egyesület hasonló szervezeti célokat tűzött ki maga elé. 1872-ben mind a Zadruga, mind a Gewerbeverein igyekezett minél hatékonyabban kiterjeszteni tagságát, kapcsolatba lépve a megszűnésre ítélt céhszervezetek vezetőivel és tagságával. Ebből adódott egy konfliktus is: a *Glas Zanatlija* tavaszi–nyári számai rendszeresen figyelmeztették a szerb céhmestereket a Gewerbeverein gyakorlatára, hogy minden céhmesternek (így a szerbeknek is) elküldi szabályzatukat és egy meghívót június 29-i közgyűlésükre. Ez ellen a Zadruga felháborodottan tiltakozott orgánumán keresztül, mert a Gewerbevereinnek semmi köze a szerb iparosokhoz. A szerb egyület a nemzeti alapon történő elkülönülést tartotta természetesnek, ezt fejezi ki a „mindenki tartson a sajátjával” jelszó. Ezért a *Glas Zanatlija* álságosnak és asszimilatívnak állította be a Gewerbeverein szándékát a szerb iparosok megszólítására.⁴³

NÉMET IPAROS, SZERB IPAROS: REFLEXIÓK A VÁROSI IPAROSTÁRSADALOMRÓL

A kapitalista átalakulás vizsgált éveiben mindhárom újvidéki együlethez kapcsolódó diskurzus az iparosok egyesületbe szervezését – az anyagi előnyök, a nagyobb biztonság hangsúlyozása mellett – erkölcsi kötelességként szorgalmazta, szembeállítva a lusta és dekadens, a vagyonukat hasztalanul felélő céheket az „iparkodó”, közös célok érdekében összefogó egyesületekkel. A *Glas Zanatlija* zimonyi levelezője például felháborodottan ír arról, hogy a helyi szücsök szervezete inkább csináltat az elkülönülő céhekre jellemző egyesületi selyemzástlót ezer forintért, ahelyett, hogy létrehozna egy alapot, és belépne a közjóért tevő-

⁴² Neusatzer Gewerbeverein 1872: 4.

⁴³ Pazite Srbi-zanatlije. *Glas Zanatlija* 1872. június 11. A Zadruga gyakorlatáról (az első, 1870-es alapszabály alapján) elmondhatjuk, hogy „vallási hovatartozásra való tekintet nélkül” igyekeztek megszólítani a szerbeket. A nem ortodox szerbek e kontextusban vélhetően a város katolikus sokác lakosságát jelentették. Ez a törekvés nem bizonyult sikeresnek, a következő évekből nem találunk utalást nem ortodox tagokra vagy tisztviselőkre. *Zastava* 1870. május 31.

kenykedő Zadrugába.⁴⁴ Hasonló gondolatokat fogalmaz meg a Gewerbeverein titkára is: szerinte a kezdeményezőkétség hiánya, az egyéni önzés és a kiváltságaihoz makacsul ragaszkodó céhek miatt nem válhatott igazán sikeressé egylete.⁴⁵ Az átmenetnek az előbbiekhöz kapcsolódó, mindkét oldalon felmerülő problémája, hogy az egykori céhtagok az egyletekben is érvényesíteni kívánták a céhen belüli hierarchiát, nem vagy nehezen fogadták el, hogy immár ugyanazon jogokkal és kötelességekkel bírnak.⁴⁶ A szerb nyilvánosságban ugyanakkor – mint azt a következőkben látni fogjuk – az egyenlőség jóval radikálisabb értelmezései is hangsúlyosan megjelentek.

Míg a Gewerbeverein elsősorban az egyéni haszon és a közjó ígéretével kívánta megvalósítani az iparosok összefogását, addig a szerb iparegyletek tagjai és a szervezésben részt vevő értelmiségiek nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy egy erős nemzeti tudattal bíró, szolidáris szerb iparos réteget neveljenek. Fontos volt, hogy a szerb munkásokat, iparosokat más nemzeti-etnikai hovatartozású társaikkal szemben határozzák meg. Így e diskurzusban a fent említett lustaság elsősorban a nem szerbek sajátja. A letűnt kora újkori aranykorban „*az egész lusta Magyarországon egyedül a szerbek voltak iparosok és kereskedők*” – fogalmaz programadó cikkében a *Glas Zanatlja*, hozzátéve, hogy ha a kortársak közt elsőek nem is lehetnek, egyenrangúak akarnak lenni e tekintetben az országon belüli és kívüli népekkel.⁴⁷ Az egylet lapja fő feladatként tekint a szerb gazdaság célzott fejlesztésére; olyan szakmákban kíván iparosokat képezni, melyeket hagyományosan nem szerbek űznek (kőműves, tetőfedő, asztalos, festő stb.). A *Glas Zanatlja* szövegei elhatárolják a szerb ipart a gazdaság „idegen” szereplőitől: a városokba a szerbek után érkezett német szaktársaktól, valamint az árat lenyomó, kézműveseket megnyomorító szintén idegen városi nagytőkétől, újjgazdagoktól. Ahogy azonban a(z ipar)szabadság fenyegeti a szerb iparosokat, úgy lehet egyszerre „minden felemelkedés anyja” is, amennyiben a szerb iparosok önszerveződése hatékony lesz.⁴⁸

A szerb iparegyletekhez kötődő dokumentumokra jellemző a Szerb Egyesült Ifjúsághoz kötődő politikai nyelv, melyben a szerb nemzeti mozgalom tagjai egymást családtagoknak, „testvéreknek” (fivéreknek és nővéreknek) nevezik, melyben a nemzeti önreprezentációt „népinek”, természetközelinek tartott, a városi kultúrával szembeállított formái uralják. A második szerb iparegylet lehetőséget nyújt arra, hogy részletesebben is kibontsam e családmetaforát, mivel a zadruka kifejezés egyszerre vonatkozik az egyesületre és a szerb mozgalom, különösen annak formálódó népi-szocialista szárnya által ezekben az években piedesztálra emelt szerb nagycsalád fogalmára. Az ekkor már Szerbiából is eltűnt, több generációt magába foglaló zadrugára a Nyikolaj Csernisevszkij és az orosz forradalmi

⁴⁴ *Glas Zanatlja* 1872. május 28: 4–5.

⁴⁵ Maniak 1871: 9–10.

⁴⁶ Maniak 1871: 11.

⁴⁷ *Glas Zanatlja* 1872. március 1. 1.

⁴⁸ Naše zanatlje i naši zanati. *Glas Zanatlja* 1872. június 4. 10.

demokrata mozgalom hatása alatt álló Svetozar Marković író, kritikus, a formálódó szerb radikális-szocialista párt vezető személyisége az ideális, a társadalmi egyenlőség egyik alapintézményeként, a gazdaság önellátó alapegységeként hivatkozik. A zadruga intézményének, valamint recepciójának elemzése szétfeoszténé az írás kereteit, jelentőségének érzékeltetésére Dubravka Stojanović történész gondolatát idézem, aki a szerb politikatörténet többször újrafogalmazott bűvópatakjaként hivatkozik e társadalmi utópiára.⁴⁹ A zadrugához csatlakozik a Markoviára nagy hatást gyakorolt orosz narodnyik szocializmussal rokonítható „népiség” (*narodnjaštvo*) eszméje, mint a korai szerb szocialisták gondolkodásának fő doktrínája. A korai szerb szocialista gondolatok az 1870-es évek első felében a liberális nemzeti mozgalom baloldalán jelentek meg, ugyanakkor elvetették a szabadelvű gazdaság- és társadalomképet. Marković és társai nem elsősorban a marxista szemlélet középpontjában álló és úgy Szerbiában, mint Dél-Magyarországon kisszámú ipari proletariátusra, hanem szélesebb rétegekre (elsősorban a parasztságra, kisiparosokra) alapozott forradalmi szocialista államot vizionáltak, mely nem fejleszti vagy meghaladja, hanem *átugorja* a kapitalizmust. A szerb népi szocialisták ezt az államot a zadrugára és hasonló „ősi szerb intézményekre” alapozva kívánták megvalósítani.⁵⁰

A szerb iparegylet életében a szabadelvű tagok és tisztségviselők mellett nagy szerepet játszott a hetvenes évek elején a Szerb Fejedelemségből Újvidékre menekülni kényszerülő Marković is, aki belgrádi *Radenik-Radnik* (Munkás) című lapjában és a *Glas Zanatlija* hasábjain is reflektált a magyarországi szerb iparosok helyzetére, valamint részletesen szólt a két iparegylet helyzetéről és feladatairól a Zadruga egyik rendezvényén.⁵¹ Meg kell említenem Đoka Mijatović újvidéki orvost is, aki szintén az új ipartörvény évében indította el az Újvidéken csupán egy számot megért *Jednakost* (Egyenlőség) című lapját.⁵² E dokumentumokból kiindulva három lényeges különbséget vázolhatunk fel a két szerb iparegylet munkájában részt vevő liberálisok és szocialisták felfogása között. Mind Marković, mind Mijatović felemelte szavát a Društvo által Újvidéken szervezett, elitista, a széles rétegeket megszólítani nem képes kulturális rendezvények ellen, melyek nem szolgálták a Društvo által kitűzött célok megvalósulását, mert nem kelően „népi szellemben” zajlottak le. Đoka Mijatović ezért a Društvo titkáráként 1871–1872 fordulóján kezdeményezte annak egyesülését a Zadrugával. Előbbi a javaslatot támogató röpirat szerint túl sokat „politizál és demonstrál”, míg valójában Újvidék és környéke kereskedőinek, iparosainak és földműveseinek

⁴⁹ Stojanović szerint a zadruga utópiája alapvetően befolyásolta a szerb politika kulcsszereplőinek társadalomképét Markovićtól az egykori radikális szocialista diákon, Nikola Pašićon keresztül – természetesen ellenkező ideológiai előjellel – egészen Hitler fasiszta szövetségeseiig, Milan Nedićig és Dimitrije Ljotićig. Stojanović 2017: 43–44.

⁵⁰ Perović 1995: 9–10. Itt szeretnék köszönetet mondani belgrádi CEEPUS-mentoromnak, Dubravka Stojanovićnak a zadruga fogalmának értelmezéséhez és általában a cikk elkészültéhez nyújtott segítségéért.

⁵¹ Marković 1946: 141–148.

⁵² Mijatović 1951: 15–16.

hatékony összefogására lenne szükség, mely szövetkezés kiterjedne a szaktudás és a tőke megosztására is.⁵³ Mijatović indítványát a Zadrugával való egyesülésről a Društvo többsége leszavazta.⁵⁴ Svetozar Marković a fent említett „Egyleteink feladata” című beszédében a szerb iparos réteg hanyatlását elemezve nem az iparűzők lustaságára, figyelmetlenségére koncentrált, hanem számba vette a kapitalista átalakulás rendszerszintű problémáit: a megszűnő iparágakat, a nagybani termelés dömpinghatását, mely kiegészül a kisiparosok közti növekvő konkurenciával. Ezért azt javasolta, hogy az azonos ipart űzők alapítsanak termelőszövetkezetet, mely biztosítaná a közös anyagbeszerzést és az eladást is (saját lerakattal). Marković javaslata szerint fontos az egyenlő bérezés és az, hogy a céhekkel ellentétben a termelőszövetkezetben ne legyen úr és szolga.⁵⁵ Marković és Mijatović egyenlőségelvű programját ugyan a szerb iparegyletek nem valósították meg, ám e tervek – szerzőik egyéb reflexióival együtt – a szocialista eszmék egyik első megjelenéseként tekinthetők a magyarországi szerb közéletben.

* * *

A cikkben az újvidéki kisiparos-önszerveződés kezdeteit elemezve vázlatosan áttekintettem a dél-bácskai város két iparegyletéhez kapcsolódó vitákat, az egyesületek eszmei és gyakorlati hátterét. Az új ipartörvény évében, az iparosodás és az új jogszabály kihívásaira adott válaszként a városi iparostársadalom nemzeti alapon, két rivális iparegyletben szerveződött újjá. A szerb és a „német–magyar” iparegylet – illetve utódszervezeteik – a dualizmus végéig párhuzamosan, egymással vetélkedve működtek. A Gewerbevereinnal szemben szerveződő szerb egyesületek tevékenységükkel megkérdőjelezték előbbi fő célját, a városi iparosegység megteremtését. Az egység fogalmát a szerb szerveződések az Egyesült Szerb Ifjúság polgárosodásprogramjával összhangban nemzeti keretben, egy minél teljesebb „szerb” gazdaság szerkezet kifejlesztésének igényével hirdették. A pesti kormányzat a hetvenes évek elejétől igyekezett e törekvéseket megakadályozni vagy korlátozni. 1873-ban – az Egyesült Szerb Ifjúság feloszlása után két évvel – a Belügyminisztérium betiltotta a Szerb Kisiparosok Egylete tevékenységét,⁵⁶ és csak egy olyan új alapszabályt hagyott jóvá egy évvel később, mely a Zadruga tevékenységét Újvidékre és a város tíz mérföldes körzetére korlátozta.⁵⁷ Ez a döntés alapvetően megakadályozta, hogy az immár Újvidéki Szerb Kisiparosok Egylete néven bejegyzett egylet magyarországi szerb nemzeti iparosszervezetként működjön. Ennek ellenére a szerb kisiparosok újvidéki önszerveződése egy magyarországi nem magyar nemzeti mozgalomhoz kapcsolódó, sok funkciót

⁵³ N. N. 1871.

⁵⁴ *Zastava* 1872. január 7.

⁵⁵ Marković 1946: 141–148.

⁵⁶ Stajić 1941: 237.

⁵⁷ Zadruga Srba zanatljia novosadana 1875: 5.

ellátó, élénk visszhangot keltő, a szerb iparosok jelentős részét megszólítani képes gazdaságfejlesztési kezdeményezéseként értékelhető.⁵⁸

FORRÁSOK

Istorijski arhiv grada Novog Sada (IANS) magisztrátusi iratok

F.1 745/1860 1192. Céhek és kereskedelmi társaságok jegyzéke.

F.1 4076/1865 P 676. A Neusatzter Gewerbeverein tájékoztatja a Magisztrátust az egyesület megalakulásáról.

F.1 75/1866 T 703. A Helytartótanács elfogadja a Neusatzter Gewerbeverein alapszabályát.

F.1 pol. 674/1868 109. A Földművelési, Kereskedelmi és Iparügyi Minisztérium üdvözli az Első Magyar Segélyegylet megalakítását.

1872. évi VIII. törvénycikk. Az ipartörvény.

N. N. 1871. *Nekoliko reči članovima „Društva za radinost”*. Novi Sad.

Neusatzter Gewerbeverein 1872. *Statuten des I. Neusatzter Gewerbevereines*. Neusatz.

Zadruga Srba zanatlija novosadana 1875. *Pravila Zadruge Srba zanatlija novosadana: odobrena od Kralj. Ugar. Ministarstva zemljerada, zanata i trgovine 8. oktobra 1875. br. 17275*. Novi Sad.

Maniak, Eugen 1871: *Die Reorganisation des Neusatzter Gewerbe-Vereines zur Verfolgung praktisch-geschäftlicher Zwecke*. Neusatz.

Marković, Svetozar 1946: Zadatak naših družina. *Letopis Matice srpske* (120.) 2–3. 141–148.

Mijatović, Đoka 1951: *Izabrani spisi*. Novi Sad.

Popadić, Petar 1871: *Pregled prihoda i rashoda „Srp. društva za radinost” u godini 1870*. Novi Sad.

Sandić, Aleksandar 1873: *Predstavka, koju je glavni odbor „Zadruga Srba zanatlija” poslao kraljevskom ugarskom ministarstvu unutrašnjih poslova*. Novi Sad.

Bacskaer Bote, 1871.

Glas Zanatlija, 1872.

Jednakost, 1872.

Neusatzter Kreisblatt, 1862–1865.

Neusatzter Lokalblatt und Bacskaer Bote, 1865–1871.

Radnik – Radenik, 1871–1872.

Zastava, 1866–1872.

---

⁵⁸ Krestić 1997: 191.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Érdujhelyi Menyhért 1894: *Újvidék története*. Újvidék.
- Éri István – Nagy Lajos – Nagybákay Péter 1976: *A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere II*. Budapest.
- Krestić, Vasilije 1997: Egyesületek, pártok és érdekképviselői szervek a magyarországi szerbeknél. In: Hanák Péter (szerk.): *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Pécs, 179–198.
- Marković, Tatjana 2003: *Political, Cultural, Artistic Activities of the Ujedinjena Omladina Srpska as a Case of Networking. Kakanien Revisited*. <http://www.kakanien-revisited.at/beitr/ncs/tmarkovic1.pdf> – utolsó letöltés: 2019. május 9.
- Perović, Latinka 1995: *Srpski socijalisti 19. veka*. Beograd.
- Ózer Ágnes 2008: *Jedna novosadska priča. Nemci našeg grada. Eine neusatzer Geschichte. Die Deutschen unserer Stadt*. Novi Sad.
- Rózsa Miklós 1979: *Iparos szervezetek Magyarországon az 1859. évi iparrendtartás igazgatási rendszerében*. Veszprém.
- Srbulović, Đorđe M. 2000: *Kratka istorija Novog Sada*. Novi Sad.
- Stajić, Vasa 1941: *Privreda Novoga Sada. Iz arhiva novosadskog magistrata*. Novi Sad.
- Stojanović, Dubravka 2017: Imagining the Zadruga. Zadruga as a Political Inspiration to the Left and to the Right in Serbia, 1870–1945. In: Stojanović, Dubravka (ed.): *Populism. The Serbian Way*. Belgrade, 43–66.
- Tóth Árpád 2018: Az evangélikus polgárság részvétele a korai magyarországi egyesületekben. *Korall* (19.) 74. 5–27.